

Nataša Golob, **Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti: Arhiv Republike Slovenije**. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Arhiv Republike Slovenije, 2018. 291 strani, ilustracije (Biblioteka/Bibliotheca, 17; Manuscripta et fragmenta, 1).

V novi seriji *Manuscripta et fragmenta* je konec leta 2018 Slovenska akademija znanosti in umetnosti skupaj z Arhivom Republike Slovenije izdala praktičen in koristen priročnik za vse, ki jih zanimajo srednjeveški rokopisni kodeksi in njihovi preostanki, pismenost in bralna kultura, knjižno slikarstvo, knjigoveštvo ipd. Zaslužna profesorica Filozofske fakultete v Ljubljani Nataša Golob je z gradivom Arhiva RS odprla večletni projekt evidentiranja in katalogizacije srednjeveških rokopisov in rokopisnih fragmentov, ki jih hranijo slovenski arhivi in knjižnice.

Rokopisne kodekse in fragmente iz Arhiva RS so raziskovalci sem in tja že obravnavali v različnih člankih (npr. Jože Šorn, Janez Zor, Janez Höfler, Jurij Snoj, Nataša Golob idr.), razstavnih katalogih (najbolj sistematično leta 1990 v katalogu *Rokopisi Arhiva Republike Slovenije*) in monografijah (Nataša Golob), vendar so bile predstavitve rokopisnih fragmentov običajno podrejene drugim vsebinskim ciljem in ne toliko kodikološki analizi. Največ pozornosti so namreč doslej pritegnili tisti fragmenti, ki so izstopali zaradi zgodovinskega pomena, so zrcalili kulturne tradicije, so kakovostna literarna dela ali pomembni jezikovni spomeniki. Med fragmenti iz Arhiva RS je tudi nekaj takih, ki so bili deležni posebne pozornosti zaradi knjižnega slikarstva.

Med pregledi srednjeveških rokopisnih kodeksov, zlasti tistih, ki so se ohranili v slovenskih javnih zbirkah, je sicer še vedno temeljno delo knjiga Milka Kosa in Franceta Steleta *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji* iz leta 1931. V njej je (p)opisanih 159 kodeksov ter njihovih večjih in manjših ohranjenih delov (fragmentov). Prav tako je dragocena opozorila na fragmente zaslediti v katalogu prvotiskov, ki sta ga z naslovom *Inkunabule v Sloveniji* leta 1957 pripravila Alfonz Gspan in Josip Badalič.

Prav fragmentom, tudi najmanjšim, najbolj obdrsanim in zamazanim drobcem, se je sistematično posvetila Nataša Golob, že nekaj časa najboljša poznavalka in raziskovalka srednjeveške rokopisne knjižne produkcije na Slovenskem. Rezultati njenega ciljnega evidentiranja in popisovanja srednjeveških latinskih fragmentov bodo v naslednjih letih bržčas zamajali marsikatero ukoreninjeno predstavo o tem, kaj so na naših tleh nekoč pisali, prepisovali in brali.

Monografija ima smiselno zasnovano strukturo. Predgovoru urednika nove serije (Peter Štih) sledijo avtoričina kratka izhodiščna pojasnila in uvodna študija, ki

postreže s pregledom dosedanjih raziskav te problematike, metodološkimi prijemi in sintetično predstavitevijo najpomembnejših spoznanj raziskave.

V uvodni del knjige je umeščen tudi *Seznam srednjeveških rokopisov in rokopisnih fragmentov*, ki so nato predstavljeni v osrednjem delu monografije – katalogu. Seznam je pravzaprav povzetek »glave« vseh kataloških enot, saj prinaša natančno arhivsko signaturo fragmenta ali njegovega »nosilca« (številko in ime fonda oz. zbirke v strukturi Arhiva RS, oznako tehnične in/ali popisne enote, njen naslov in čas nastanka) in nato obravnavani fragment sam (naslov oz. vsebino fragmenta, morebitnega identificiranega avtorja ali prepisovalca, kraj nastanka oz. pisno šola, čas nastanka). Npr.: SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 2, fasc. I/2, Lit. B – IV, 18, Register tedenskega denariča kaplanije sv. Janeza v župniji Stara Loka, 1595–1597; 1. in 2. pismo Korinčanom. *Srednjeevropska šola (Klosterneuburg?)*, 3. četrtina 13. stoletja ali SI AS 1073, Zbirka rokopisov, I/31r, Dnevnik ljubljanskega jezuitskega kolegija, 1651; *Misal. Južna Nemčija, 1. polovica 15. stoletja*.

Katalogu sledijo na koncu monografije seznama osebnih in krajevnih imen, seznam vseh navedenih rokopisov, ki so bili konzultirani pri časovnih in prostorskih opredelitvah obravnavanih fragmentov (rokopisi so razvrščeni po abecednem redu njihovih nahajališč), izčrpna bibliografija (seznam kratic, spletnih virov, objavljenih virov in literature) in povzetek v angleškem jeziku (*Medieval manuscripts and manuscript fragments: Archives of the Republic of Slovenia*).

Katalog srednjeveških rokopisov in rokopisnih fragmentov je jedro monografije (str. 51–255). Golobova je zbrala 132 kataloških enot, ker pa je v nekaterih predstavljenih več kosov, je pravzaprav opisanih več kot 190 posamičnih fragmentov. Pod eno zaporedno številko je namreč mogoče najti večje število fragmentov, če so bili po tradiciji zbrani v eni mapi ali pa je ena vezava sestavljena iz več fragmentov istega rokopisa.

Posamični rokopisni fragmenti ali delni rokopisi se v Arhivu RS nahajajo v nekaterih starejših upravnih in pravosodnih fondih, precej več jih je v gradivu gospostev in samostanov – npr. SI AS 746, Cistercijanski samostan in državno gospostvo Kostanjevica (kar 31 enot); SI AS 748, Gospostvo Krumperk (5 enot); SI AS 767, Jezuitska rezidenca in državno gospostvo Pleterje (15 enot); SI AS 781, Cistercijanski samostan in državno gospostvo Stična (4 enote) – ter seveda v SI AS 1073, Zbirka rokopisov (35 enot), SI AS 1074, Zbirka urbarjev (13 enot) in SI AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko (15 enot). Poudariti velja, da so bili doslej bolj poznani zgolj fragmenti iz zadnjih treh navedenih zbirk, ki so natančneje popisane, dve od njih (SI AS 1073 in SI AS 1080) pa vsebujeta fragmente, ki so bili ob restavratorskih postopkih ali kako drugače ločeni od svojih nosilcev.

Fragmenti so v katalogu urejeni po naraščajočih signaturah, kakor so razvrščeni tudi fondi in zbirke Arhiva RS (konkretno od SI AS 1 do SI AS 1080). Ker je v nekaterih fondih oz. zbirkah pod eno signaturo v tehnični enoti (škafli, fasciklu, knjigi, mapi itd.) zbranih več fragmentov, so ti v katalogu zaznamovani s črkami abecede, zapisanimi v oklepaju.

Kodikološki popis vsakega fragmenta oz. kataloške enote praviloma (če jih je bilo mogoče določiti) vsebuje te podatke: sedanja signatura; starejše signature, knjižnični

vpisi in evidence starejših dokumentacijskih sklopov, zgodovinske notice; provenienca, kronološka in regionalna opredelitev; nosilec (znan / neznan, snet fragment); mesto fragmenta v drugotni rabi, opis uporabe v knjigoveške namene (tip vezave, šivalni način, vreznine za trakove); dodatno uporabljeni materiali (za podloge, vezice, šivanje in zavezovanje); opis fragmenta / fragmentov; dimenzije vidnega dela; izmera celotnega fragmenta; domnevne dimenzije osnovnega kodeksa; kodikološke prvine (dimenzije pisnega polja, tip zrcala, pikiranje, vrstična višina, paragrafi, reklamanti, kustode, foliiranje, naslovi v živi pagini, sekundarni pripisi itd.); paleografska oznaka, menjave rok; okrasne prvine; pisne snovi; vsebina, incipiti, ekspliciti, rubrike, liturgične oznake; lastnosti pergamenta in ohranjenost; zgodovina fragmenta; zgodovina in lastništvo nosilca, ekslibrisi; literatura in objave; drugi zaznamki.

»Idealni« opis kataloške enote ima tako kar 20 rubrik. Navedeni podatki pripomorejo k časovni, regionalni in vsebinski identifikaciji ter posredujejo informacijo o zgodovini prvotnega kodeksa in o drugotni rabi. »Odslužene« kodekse so namreč navadno razdrli in posamezni pergamentni fragmenti so zaradi trpežnosti, enostavne rabe in dostopne cene končali v delavnicah različnih rokodelcev, največkrat knjigovezov. Tako so dobili novo vlogo, spet kot element knjige, in to je bila navadno zadnja stopnja v življenju srednjeveškega kodeksa.

Ker je fragment marsikdaj edini materialni dokument o obstoju razdrtega rokopisa, je želela Golobova postreči s čim bolj natančnim popisom fragmentov. Njeno raziskovanje spremlja želja, »da bi iz preostankov sestavili večjo celoto, vtis o prvotnem kodeksu, pridobili zgodovinsko in kulturno utemeljene podatke o rokopisu, knjižnici, ustvarjalcih in bralcih. Gre torej za antropologijo srednjeveške knjige.«

V primerjavi s fragmenti v vezavah tiskov – praviloma so preostanki rokopisov, ki nimajo s srednjeveško preteklostjo krajev v osrednji slovenski deželi Kranjski nič skupnega (pač pa z okoljem, kjer so knjigo tiskali in zvezali) – pa fragmenti, ki so jih za prevleko ali okrepitev knjižnega gradiva potrebovali v tukajšnjih samostanih, župnijskih uradih ali gradovih, izvirajo iz bližnjega okolja in ti so zvečine sedaj v fondih in zbirkah Arhiva RS ter drugih osrednjeslovenskih arhivov in knjižnic.

Avtorica je pri popisu upoštevala samo fragmente v latinični pisavi; močno prevladuje knjižna gotica, druge pisave so izjeme. V katalogu zajeto gradivo časovno sega od sredine 9. stoletja do približno leta 1500. Med 132 enotami so tri iz obdobja do sredine 12. stoletja, 23 jih lahko datiramo v drugo polovico 12. stoletja, preostala dela pa so nastala v času med približno letom 1200 in zgodnjim 16. stoletjem. Najbrž ni treba posebej naglašati, da je časovna umestitev nedatiranega rokopisa zgolj na podlagi pisave in s paleografskim preverjanjem precej zahtevno opravilo ter da je datiranje v razpon polovice ali celo četrtine stoletja skoraj optimalen dosežek.

O vsebini fragmentov lahko rečemo, da jih je približno tretjina liturgične narave, seveda predtridentinske liturgije, ki je večinoma povezana z obredjem oglejskega patriarhata. Gre predvsem za misale, brevirje in lekcionarje, pa tudi glasbene rokopise in notirana liturgična dela. Precej (21) je odlomkov iz Svetega pisma. S svetopisemskimi odlomki ali vsaj citati so povezana teološka in nabožna dela; navedke je najti v pridižnih besedilih, molitvenikih, homilijarjih, legendarijih in drugod, npr. v delih Avrelija Avguščina, Gregorja Velikega in Bede Častitljivega.

Med pomembnimi besedili te vrste je treba izpostaviti dele *Klosterneuburške evangeljske pripovedi* (kat. 129); ohranjenih je pet obrezanih bifolijev. Ohranili so se tudi fragmenti treh zgodovinskih besedil, za katere doslej nismo vedeli, da so obstajala v rokopisni obliki: *Antiquitates Judaicae* Jožefa Flavija (kat. 75), *Historia scholastica* Petra Komestorja (kat. 36) in *Historia ecclesiastica* Orderika Vitala (kat. 6). Med odmevnejša in nepričakovana odkritja spada še fragment Ptolemajevga *Almagesta* (kat. 37), nastalega okrog leta 1200.

Besedilo je nabito z najrazličnejšimi podatki, signaturami, letnicami, imeni, merami ipd., nekaj podatkov se (vsaj na videz) tudi ponavlja. Veliko je opomb pod črto, med njimi precej vsebinskih, pojasnjevalnih. Branje je kljub temu gladko, saj je besedilo zanimivo, jezik pa sočen in oprijemljivo barvit. Vsak fragment je predstavljen tudi s črno-belo reprodukcijo kakega bolj značilnega ali zgovornega detajla.

Katalog srednjeveških rokopisov in rokopisnih fragmentov, ki jih hrani Arhiv RS, je prvi ciljno zastavljeni popis tega gradiva v eni od slovenskih javnih zbirk. Vse poklicne in ljubiteljske raziskovalce naše srednjeveške pisne dediščine lahko veseli napoved, da bodo v naslednjih letih na podoben način popisani tudi rokopisni fragmenti drugih ustanov, začevši z ljubljanskimi (Narodna in univerzitetna knjižnica, Nadškofijski arhiv v Ljubljani, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Semeniška knjižnica). Novi katalogi bodo – tako kot pričujoči – ne le nadgradili Kos-Steletov katalog srednjeveških rokopisov, temveč bodo na novo raziskani ali odkriti fragmenti pričali še o razdrtih srednjeveških rokopisih, s čimer se bo precej spremenil tudi pogled na bralno kulturo »mračnega« srednjega veka. Sicer pa je nekdo zapisal, da je srednji vek temačen le še za tistega, ki ima sam temo v glavi.

Nataša Golob napoveduje, da že pričujoči popis (delnih) rokopisov in rokopisnih fragmentov iz Arhiva RS kaže, da se bo dosedanje vedenje lahko obogatilo za več kot sto rokopisnih del, predvsem z območja dežele Kranjske. Pomembna osnova za to trditev je dejstvo, da se je večina fragmentov ohranila na vezavah, ki so delo predvsem ljubljanskih knjigovezov od 16. stoletja dalje in to povezuje rokopisne preostanke s prisotnostjo kodeksov v tem okolju.

Tako kot so raziskave (in včasih navadni srečni slučajji) v slabem stoletju odkrili precej novih kodeksov in njihovih ostankov ter popravili ugotovitve Milka Kosa in Franceta Steleta, tako tudi popis fragmentov iz fondov in zbirk Arhiva RS ne bo pritisnil zadnje pike v zgodbo srednjeveških fragmentov iz osrednje slovenske arhivske ustanove. Bo pa katalog kot temeljni znanstveni pripomoček verjetno vzpodbudil še bolj poglobljene raziskave že znanih fragmentov in morda tudi odkrivanje »novih«.

In za konec. Vsi fragmenti, ki jih – dobessedno – osvetljuje monografija *Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti: Arhiv Republike Slovenije*, so nepodpisani in nedatirani. Bistvo kataloga je v evidenci znanih rokopisnih fragmentov, ki tako niso več povsem anonimni in so označeni z vsaj okvirnimi podatki glede časa in kraja nastanka ter vsebine. Lahko bi rekli, da je Nataša Golob zapuščene najdenčke potegnila iz pozabe in jim spet dala zdavnaj pozabljena imena. In njeno delo je res prava »arheologija knjige«, kot so nekoč rekli kodikologiji.